

ПРЕСОВИДАВНИЧІ РЕАЛІЇ ВОЄННОГО ЛЬВОВА 1914–1918 рр. (за матеріалами місцевої преси)

Ольга Палюх

*молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень
української періодики Науково-дослідного інституту пресознавства
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Висвітлено умови пресовидавничої діяльності у Львові періоду Першої світової війни, проаналізовано вплив обставин воєнного часу, владних змін у місті — австро-угорської, російської, польської — на вихід і тематику українських часописів, роботу редакцій.

Ключові слова: українська преса, русофільські часописи, владні утиски, цензура.

The article shows the conditions of press publishing activities in Lviv during the period of the First World War and analyzes the influence of wartime circumstances, changes in the power of the city — Austro-Hungarian, Russian, Polish — on the publishing and themes of the Ukrainian periodicals and their editors work.

Keywords: Ukrainian press, Russophile newspapers, government harassment, censorship.

Освещены условия прессоиздательской деятельности во Львове в период Первой мировой войны, проанализировано влияние обстоятельств военного времени, изменения власти в городе — австро-венгерской, российской, польской — на выход и тематику украинской периодики, работу редакций.

Ключевые слова: украинская пресса, русофильские издания, притеснения властей, цензура.

Період Першої світової війни є одним із найбільш складних і суперечливих у новітній історії Львова, що було зумовлено передусім близькістю міста до епіцентру бойових дій, спричинивши його швидке захоплення російськими військами вже на початку вересня 1914 р. й майже річну окупацію — до 22 червня 1915 р., коли частини 2-ї армії під командуванням генерала Бем-Ермолі здобули місто та відновили владу Австро-Угорщини. У воєнних обставинах яскраво проявився упереджене сприйняття чужоземною владою, як

австро-угорською, так і російською, а згодом — польською, специфіки українського національного чинника у Галичині, що за короткий термін, чотири роки війни — досягло критичного рівня [23].

Така ситуація у Львові повною мірою позначилася на пресо-видавничій справі. Дослідники М. Галушко та М. Романюк [31; 32], О. Мазур й І. Патер [23], Ю. Шаповал [40; 41] та ін. лише фрагментарно висвітлили пресовидавничі реалії у Львові у воєнні (1914–1918) роки. Відзначимо, що до початку Першої світової війни у Львові виходило 50 періодичних видань, з яких 43 були започатковані у XIX ст. та у перше десятиліття XX ст. і сім — засновані 1914 р. [31, с. 76]. Актуальність цієї теми обумовлена передовсім сучасними суспільно-політичними обставинами в Україні, а саме — розв'язанням російсько-сепаратистськими найманцями гібридної війни, яка від 2014 р. ведеться проти нашої держави і в якій одне із ключових місць належить ЗМІ.

Відлік невідворотним подіям було запущено 28 червня 1914 р. із звісткою про вбивство в Сараєві сербськими змовниками спадкоємця престолу ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружини Софії. Новина надійшла до Львова того ж дня. Наближення катастрофи стало ще відчутнішим із закриттям періодичних видань москвофільського спрямування: припинили виходити часописи «Християнській Голосъ» (на 12/13-му числі 13(28) червня т. р.) [19, с. 240], «Вѣстникъ «Народного Дома» (6/7-й номер датовано червнем/липеньем т. р.) [32, с. 424], «Голосъ Народа», «Прикарпатская Русь» та «Русское Слово» [32, с. 545], останні числа яких (29-те, 1410-те, 27-ме відповідно) вийшли 18 (31) липня 1914 р. (останнє число «Голосу Народа» датоване 16 (31) липня 1914 р.). На початку серпня почалися арешти їхніх співробітників, яких незабаром було ув'язнено у концентраційному таборі Талергоф. Сюди, зокрема, були заслані Володимир Дроздовський, співробітник газети «Голосъ Народа», Ілля Григорович, редактор «Русского Слова», Кузьма Пелехатий, член редакції газети «Прикарпатская Русь», та її журналіст Григорій Бучма [1].

Зростання суспільної напруги позначилося й на роботі редакцій національно орієнтованої української преси. Так, червнем 1914 р. датовані останні числа пресового органу Українського педагогічного товариства «Вісти з Українських Товариств» [20, с. 138] та друкованого органу Українського лікарського товариства у Львові

часопису «Здоровле» [12, с. 145]; 30 червня припинила виходити «Молочарска Часопись», яка видавалася паралельно польською та українською мовами [6, с. 521]; 15 липня (на 22-му числі) перестав виходити часопис «Учительське Слово» — «учительство стануло в рядах армії, в полках УСС» [39, с. 495]; 18 липня (на 20/21-му числі) згорнено випуск «ілюстрованої, просвітної часописі» «Товариш» [5, с. 367]; 27 липня з'явилося останнє (6-те) число часопису «для робочого люду, органу української соціалдемократії» — двотижневика «Праця» [26, с. 350]; 30 липня — 6/7-ме число часопису «Пластовий Табор» [18, с. 296].

Початок активних бойових дій спричинив нерегулярність появи часописів через необхідність подання матеріалів на цензурування за три години до їхнього виходу, редакції також мусили скоротити обсяг своїх видань. Так, від 1 серпня 1914 р. (чис. 563) українська щоденна газета «Нове Слово» почала друкуватися на чотирьох сторінках (до того була восьмисторінковою), тому що весь персонал редакції, адміністрації та друкарні було «покликано до війська» [3, с. 187; 4, с. 476].

Невтішні новини про поразки австро-угорського війська, наближення із кожним днем до Львова лінії фронту призвели до зростання панічних настроїв в українських політичних та журналістських колах. На відміну від польських редакцій, які працювали до останнього, навіть у час захоплення російською армією Львова [41, с. 228], більшість українських пресових видань припинили свій вихід ще до кінця серпня 1914 р. У Львові згорнули роботу редакції часопису «Нива», присвяченого «справам церковним і суспільним» (1 серпня — на 15/16-му числі); пресового органу крайового товариства «Сільський Господар» — «Господарська часопись» (10 серпня — на 15-му числі); «ілюстрованої політичної просвітної часописі» «Свобода» (27 серпня — на 34-му) [8, с. 166; 32, с. 647]; «християнсько-суспільного дневника» «Руслан» (29 серпня — на 193-му) [21, с. 159; 32, с. 642] та ін.

Найдовше працювала редакція газети «Діло», хоча і її не оминули капітулянтські настрої: останнє «офіційне» число вийшло 2 вересня 1914 р., коли австрійські частини залишили Львів. Однак, незважаючи на те, що багато співробітників покинуло місто, 5 вересня зусиллями тих, хто не побоявся нагінок російської влади,

передовсім В. Охримовича та Ф. Федорціва, а також відомих українських культурних і політичних діячів С. Чарнецького, І. Труша, І. Свенціцького та М. Павлика видано ще один випуск газети, після чого 7 вересня вона була закрита [41, с. 228].

Окремі українські періодичні видання опинилися у вимушеній еміграції закордоном, зокрема у Відні — часописи «Діло» (від 19 вересня 1914 р.) [40, с. 322] та «Свобода» (від 9 лютого 1915 р.) [8, с. 166; 32, с. 647].

Зауважимо, що припинення роботи українських редакцій у Львові було наслідком діяльності російської окупаційної влади, адже «одним замахом» було «закрито всі наші стоваришення і заказано видавництва в українській мові» [9, с. 389], а багатьох українських діячів, серед них — редакторів «Письма з Просвіти» й «Діла» Ю. Балицького [37, с. 291] та В. Охримовича [41, с. 228], заарештовано й невдовзі вислано до Сибіру.

У період російського панування, від 3 вересня 1914 р. до 21 червня 1915 р., у Львові виходили лише пресові органи військового командування Південно-Західного фронту, проросійські та окремі довоєнні русофільські видання, редакції яких, після пережитого їхніми прихильниками терору, арештів і розстрілів, відчуваючи себе зрадженими австро-угорською і місцевою польською владою, представниками українства [36, с. 86-87], засвідчили свою підтримку Галицькому генерал-губернаторству. 1914 р. видавалася щоденна воєнна, політична, суспільна та літературна газета «Львовское Военное Слово» (від 23 вересня), а також відновлені часописи — «Прикарпатская Русь» (від 12 (25) вересня) та «Голось Народа» (від 27 листопада (10 грудня)). У 1915 р. засновано ще три щоденні часописи — «Львовській Вєстникъ», який виходив при Управлінні воєнного генерал-губернаторства Галичини від 1 березня до 6 червня, та суспільно-політичні й літературні газети — «Новый Край» (від 15 березня до 30 квітня) і «Червоная Русь» (від 14 травня до 6 червня).

Своє головне завдання редакції цих видань вбачали у пропаганді в Галичині російської великодержавної ідеї, зокрема газета «Новый Край» зазначала: «Мы приложимъ всѣ силы, чтобы нашъ органъ служилъ истиннымъ задачамъ великой Россіи — на земле ея несчастной младшей сестры, и чтобы имя Россіи стало каждому изъ галичанъ — такъ же дорого и близко, какъ близко и дорого

каждому изъ насъ русскихъ» [25]. Побіч із прославлянням російської армії як «визволительниці», самодержця царя, поданням воєнних повідомлень та викриттям злочинів австро-угорської влади супроти галичан-русофілів, на шпальтах окремих часописів подавалася інформація про книжкові новинки на російському видавничому ринку. Так, матеріали рубрики «Бібліографія» в газеті «Прикарпатская Русь» презентували книги російською мовою, видані у Києві, Москві та Петрограді й присвячені історії та господарському розвитку Галичини, зокрема К. Воблого «Производительные силы Галиции» [16] та В. Єсіпова «Славяне, нѣмцы и турки. Культурная Германия. Галичина и Польша. История повторяется (Отклики войны)» [15], а також — «Завоевание Русскими восточной Галичины» [13] та В. Лазаревського «Русский народъ въ Карпатахъ. Галицкая Русь въ ея борьбѣ за свою національную самобытность» [14]. Газета «Голось Народа» рекламувала російсько-німецький словник і граматику російської мови, які можна було набути в редакції газети «Прикарпатская Русь» [33], та закликала громадянство передплачувати цей часопис [24].

Унаслідок корінного перелому на Східному фронті 22 червня 1915 р. у Львів вступили частини австрійського війська, і вже наступного дня після його звільнення — 23 червня — відновився вихід газети «Нове Слово» [3, с. 188; 4, с. 477], яка від 13 липня почала виходити п. н. «Українське Слово» й «через довгі тижні була одиноким друкованим словом, що появилось на освобожденній землі галицької України» [28, с. 406; 29, с. 574]. Із поверненням до міста української еміграції поновлюється вихід інших пресових видань, зокрема, 25 серпня відновила вихід «Господарська Часопись» [9, с. 389].

Упродовж 1916–1918 рр. у Львові виходить друком низка ще довоєнних часописів: «Громадський Голос», «Наша Школа», «Нива», «Письмо з Просвіти», «Свобода», «Учительське Слово», «Світ», «Вперед», «Добра Новина». Окремі з них редагували їхні попередні редактори — «Ниву» редагував Я. Левицький [17, с. 178], «Письмо з Просвіти» — Є. Озаркевич [37, с. 288], натомість у редакційному складі багатьох часописів («Громадський Голос», «Наша Школа», «Свобода» та ін.) відбулися зміни. Так, «Вперед» редагував Порфир Буняк [27, с. 56], редакторами «Громадського

Голосу» були Ілько Матеїк, Євген Ловицький, Осип Галушак [32, с. 590], «Добру Новину» очолив І. Кудлак [10, с. 256; 11, с. 508], «Нашу Школу» — Ю. Рудницький [30, с. 337], «Свободу» — С. Баран [32, с. 643], «Сьвіт» — М. Голубець та Д. Лукіянович [34, с. 135; 35, с. 253], «Учительське Слово» — М. Мороз [38, с. 224].

Про поживлення на пресовому ринку свідчила й поява нових національно орієнтованих пресових видань, таких як: «Будуччина», «Вістник Драгоманівської організації», «Зеліничник», «Наша праця», «Новий Час», «Пластова Стежа». У 1917–1918 рр. почала виходити також газета «Новости» [7], на сторінках якої «язичієм» публікувалися інформаційні повідомлення про воєнні дії, що підтверджувало готовність суспільства до переосмислення недавніх подій та відновлення політичного діалогу.

Воєнний неспокій та обмежені фінансові можливості редакцій слугували причиною швидкого припинення виходу видань, а окремі з них («Вістник Драгоманівської молодіжи», «Маківка», «Стрілецький Щит», «Бомба гумору і сатири», «Будова», «Вільна Школа», «Молодий Самохотник», «Вістник неуконституованої фундації “Народного Дому”») вийшли лише єдиними номерами або як одноднівки.

Із часописів цього періоду щоденно виходили тільки «Діло» та «Українське Слово». У складних економічних умовах воєнного часу, через подорожчання паперу та видавничо-друкарських послуг, редакції змушені були підвищувати вартість передплати своїх видань. З цього приводу редакція «Діла», зокрема, писала: «Щоби всі ті видатки покрити, як ті, які спричинює зростаюча дорожнеча коштів продукції, так і ті, яких вимагають наведені улпшення змісту дневника [нічне редагування новин. — *О. П.*], видавництво не має іншої дороги, як тільки підвисшене передплати» [2].

Домінуючими темами публікацій українських часописів Львова впродовж 1915–1918 рр. були воєнні події, героїзм Українських січових стрільців, аналіз пережитого під час російської окупації та проблеми відбудови зруйнованого господарства Галичини. Водночас редакції намагалися привернути увагу читачів й до видавничих проблем, ознайомлювали з українськими виданнями, які друкувалися закордоном, головню у Відні, а зі змінами в суспільно-політичному житті у Великій Україні впродовж 1917–1918 рр. почали інформувати про поживлення видавничого руху на українських

теренах, містили також відомості про львівські книжкові новинки та періодичку, сповіщали про наміри Наукового товариства імені Шевченка та Українсько-руської видавничої спілки відновити видавничу діяльність. З метою оптимізації інформування читачів про нові видання у часописах велися спеціалізовані рубрики, як-от: «Бібліографія» — в «Українському Слові», «Нові книжки», «Бібліографія» та «3 літературних новин» — у «Ниві», «Нові книжки і видання» — в «Ділі», «Нові книжки» — в «Новому Часі» та ін.

Важливі події 1918 р. — проголошення незалежності Української Народної Республіки й підписання Брестського мирного договору, закінчення Першої світової війни, розпад Австро-Угорщини та здобуття незалежності її колишніми сателітами — мали значний вплив на формування національної і політичної свідомості українців Галичини. Свідченням їхнього стремління до свободи й здатності самостійного державного управління став Листопадовий зрив та утворення 13 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки, що повністю суперечило наполегливо нав'язуваній на міжнародній арені концепції польських військово-політичних кіл щодо «державотворчої нездатності» українців та необхідності об'єднання Галичини із «стратегічною Польщею», яка «охороняла б Європу від більшовиків» [22].

Тривалі бої за Львів між поляками та українцями в листопаді 1918 р., внаслідок чого частини Української галицької армії 22 листопада залишили місто, уможливили відновлення польської влади, яка не забарилася з новими переслідуваннями української національно-патріотичної преси. Припинили вихід найвпливовіші видання — часописи «Свобода» й «Українське Слово», останні (45-те та 263-те відповідно) числа яких вийшли 16 і 21 листопада [28, с. 411], та газета «Діло», яку військова жандармерія закрила 29 листопада, заодно заарештувавши редакторів, демонтувавши друкарські машини Видавничої спілки «Діло» та вилучивши її шрифтовий матеріал «на користь» Війська Польського [41, с. 256]. Єдиним суспільно-політичним друкованим органом, який польська цензура з огляду на міжнародне право дозволила видавати, був український соціал-демократичний часопис «Вперед», проте вже 18 березня 1919 р. за розпорядженням поліції часопис було закрито, а членів редакції заарештовано [27, с. 58; 31, с. 81].

Підсумовуючи, зазначимо: Перша світова війна стала черговим випробуванням для галичан, а різновекторність національного чинника в Галичині, наявність прихильників як російської течії, так і української національної ідеї спричинили розкол українського суспільства та призвели до беззастережних маніпуляцій з боку чужої земної влади. Упередженість австро-угорської, російської та польської влади проявилася у переслідуваннях політично різнобарвної української преси Львова, заборонах видавничої діяльності українських інституцій та арештах у редакторсько-журналістському середовищі. Щоби працювати, представники засобів масової інформації змушені були ставати або заручниками влади (позиція русофільських видань під час російської окупації), або залишати свої посади (припинення виходу українських часописів напередодні російської інвазії, еміграція). Водночас набутий українцями в той час перший державницький досвід, незважаючи на поразку державотворчих процесів і закриття національно орієнтованої української преси, слугував поштовхом до продовження національно-патріотичних змагань, що яскраво проявилось у міжвоєнний період. Проводячи паралелі із сьогоденням, зазначимо, що проаналізовані матеріали дають можливість краще зрозуміти причини проросійських настроїв окремих українських ЗМІ й неприхованої антиукраїнської заангажованості абсолютної більшості російських інформаційних агенцій, які, маніпулюючи фактами, намагаються деконсолідувати українське громадянство й таким чином дестабілізувати ситуацію в державі.

1. Алфавитный указатель жертв австро-мадьярского террора во время Первой мировой войны 1914–1918 гг. на областях Галицкой и Буковинской Руси с биографическими и биобиблиографическими данными [Электронный ресурс] / составил *Р. Д. Мирович*. — Режим доступа: <http://personalhistory.ru/papers/talergof.txt>.1. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 15 черв. 2016 р.
2. Від видавництва // Діло. — 1917. — 16 черв. (чис. 139).
3. *Габор В.* Нове Слово / *В. Габор* // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: *М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. — Львів, 2014.— Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 185-189.

4. *Габор В. Нове Слово / В. Габор // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С. 472-480.*
5. *Габор В. Товариш / В. Габор // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 366-367.*
6. *Галушко М. Молочарська Часопись / М. Галушко // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С.519-521.*
7. *Галушко М. Новости / М. Галушко, Л. Кульчицька // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С. 590-592.*
8. *Галушко М. Свобода / М. Галушко // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. М. Романюк (кер. проекту), М. В. Галушко ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2009. — Т. 2 : 1891–1905 рр. — С. 163-172.*
9. *Дроздовська О. Господарська Часопись / О. Дроздовська // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С. 386-390.*
10. *Дроздовська О. Добра Новина / О. Дроздовська // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 256-259.*
11. *Дроздовська О. Добра Новина / О. Дроздовська // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С. 508-513.*
12. *Дроздовська О. Здоровле / О. Дроздовська // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 143-145.*

13. Завоеваніє Русскими восточной Галичины. Москва 1914. Изд. Т-ва И. А. Сыгина. Ц. 15 коп. // Прикарпатская Русь. — 1914. — 2 (15) дек. (№ 1488).
14. — *ко.* В. А. Лазаревскій. Русскій народъ въ Карпатахъ. Галицкая Русь въ ея борьбѣ за свою національную самобытность. Кіевъ 1915. Изд. кievскаго отд. галицко-русскаго общества. Стр. 29. 8°. Ц. 10 коп. / — *ко.* // Прикарпатская Русь. — 1914. — 16 (29) дек. (№ 1502).
15. — *Ко.* Проф. В. В. Есиповъ. Славянъ, нѣмцы и турки: Культурная Германія. Галичина и Польша. Исторія повторяется (Отклики войны). Изд. Т-ва М.О.Вольфъ. Петроградъ-Москва, 1914. Ц. 60 коп. / — *Ко.* // Прикарпатская Русь. — 1914. — 30 нояб. (13 дек.) (№ 1486).
16. — *Ко.* Проф. К. Г. Воблый. Производителныя силы Галиціи. Кіевъ 1915. Ц. 30 коп. / — *Ко.* // Прикарпатская Русь. — 1914. — 30 нояб. (13 дек.) (№ 1486).
17. *Комариця М.* Нива / *М. Комариця* // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: *М. М. Романюк, М. В. Галушко* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С. 178-206.
18. *Комариця М.* Пластовий Табор / *М. Комариця, М. Савка* // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: *М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 295-296.
19. *Комариця М.* Християнскій Голосъ / *М. Комариця* // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: *М. М. Романюк* (кер. проекту), *М. В. Галушко* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2007. — Т. 1 : 1812–1890 рр. — С. 236-240.
20. *Кульчицька Л.* Вісти з Українських Товариств / *Л. Кульчицька* // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: *М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 136-138.
21. *Кульчицька Л.* Руслан / *Л. Кульчицька* // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: *М. М. Романюк* (кер. проекту), *М. В. Галушко* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2009. — Т. 2 : 1891–1905 рр. — С. 150-159.
22. *Литвин М.* Листопадовий здвиг: українсько-польське воєнно-політичне протистояння у Львові 1-21 листопада 1918 року [Електронний

- ресурс] / *Микола Литвин* // *Воєнна історія*. — 2008. — Чис. 6 (42). — Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_3.html. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 15 черв. 2016 р.
23. *Мазур О.* Львів у роки Першої світової війни [Електронний ресурс] / *Орест Мазур, Іван Патер* // *Карта Львова*. — Режим доступу: map.lviv.ua/statti/mazur.html. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 15 черв. 2016 р.
24. Открыта подписка на ежедневную, политическую, общественную и литературную газету «Прикарпатская Русь» ... [Оголошення] // *Голось Народа*. — 1915. — 1 янв. (№ 1).
25. Отъ Редакції // *Новый Край*. — 1915. — 15 марта (№ 1).
26. *Павлюк І.* Праця / *І. Павлюк* // *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук*; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДЦ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 348-350.
27. *Передирій В.* Вперед / *В. Передирій* // *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук*; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДЦ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 56-60.
28. *Передирій В.* Українське Слово / *В. Передирій* // *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук*; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДЦ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 рр. — С. 404-411.
29. *Передирій В.* Українське Слово / *В. Передирій* // *Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко*; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С. 572-585.
30. *Романюк М.* Наша Школа / *М. Романюк* // *Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко*; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С. 337-342.
31. *Романюк М. М.* Українська преса Львова на злам століть: від ідеї автономії — до державності / *М. М. Романюк, М. В. Галушко* // *Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: М. М. Романюк, М. В. Галушко*; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 рр. — С. 7-102.
32. *Романюк М. М.* Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / *М. М. Романюк, М. В. Галушко*; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2001. — Т. 1 : 1848–1900 рр. — 744 с.

33. Русское издательское общество приобрьло оптомъ нѣсколько сотенъ экземпляровъ Русско-нѣмецкаго словаря и Грамматики русскаго языка Ник. Дмитриевича... [Оголошення] // Голось Народу. — 1915. — 1 янв. (№ 1).
34. *Савка М.* Сьвіт / *М. Савка* // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: *М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. — Львів, 2011. — Т. 3 : 1906–1910 pp. — С. 135-139.
35. *Савка М.* Сьвіт / *М. Савка* // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: *М. М. Романюк, М. В. Галушко* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 pp. — С. 252-260.
36. *Сурнін В. Б.* Терезин і Талергоф — табори смерті Першої світової війни / *Сурнін В. Б.* // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. — 2014. — Вип. 1 (32). — С. 79-89.
37. *Терещук О.* Письмо з Просвіти / *О. Терещук* // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: *М. М. Романюк, М. В. Галушко* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2: 1901–1919 pp. — С. 288-293.
38. *Терещук О.* Учительське Слово / *О. Терещук* // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: *М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. — Львів, 2014. — Т. 4 : 1911–1916 pp. — С. 224-232.
39. *Терещук О.* Учительське Слово / *О. Терещук* // Українські часописи Львова 1848–1939 : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. / уклад.: *М. М. Романюк, М. В. Галушко* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 pp. — С. 488-502.
40. *Шаповал Ю.* Дѣло / *Ю. Шаповал* // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: *М. М. Романюк* (кер. проекту), *М. В. Галушко* ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Від-ня «НДЦ періодики». — Львів, 2007. — Т. 1 : 1812–1890 pp. — С. 317-329.
41. *Шаповал Ю. Г.* «Діло» (1880–1939 pp.): поступ української суспільної думки // *Шаповал Ю. Г.* Національна журналістика : наук. праці : в 2 т. / *Ю. Г. Шаповал.* — Львів, 2006. — Т. 1. — 386 с.